

Didaktická interpretace na základní škole IV. Možnosti uplatnění komparačních postupů při interpretaci textů

Jitka Zítková

Pedagogická fakulta MU

zilkova@ped.muni.cz

Při uplatnění komparačních metod v interpretaci textu se vždy jedná o hledání a nalézání vazeb mezi textem, který je primárním předmětem interpretace, a něčím mimo něj. Asi nejčastějším komparačním postupem je *srovnávání dvou či více textů*. Zvláštním typem komparace ale může být i *srovnávání textu*, především jeho obsahu, tematiky, s vnější *mimotextovou realitou* a také *srovnávání výchozího textu s jeho didakticky upravenou podobou*. Takto byly komparační metody rozlišeny a stručně charakterizovány v přehledovém textu věnovaném metodám didaktické interpretace (viz předchozí materiál – Didaktická interpretace na základní škole III.).

Jiný způsob vymezení možností komparace textů uvádí např. Gejgušová (2009). Rozlišuje:

- Srovnání tematicky blízkých textů, kdy *vedle tematicky blízkých textů téhož autora můžeme samozřejmě využít i texty řazené k různým národním literaturám, představující rozdílné literární směry, texty vznikající ve výrazném časovém odstupu apod.* (Gejgušová, 2009, s. 56). K tomuto srovnávání přímo vybízí čítanky s vnitřním členěním na tematické nebo žánrové oddíly.
- Srovnávání textů s obdobnými motivy, srovnávání textů s aluzemi na jiné dílo s tímto původním textem, práci s významy textů, které obsahují odkazy na jiná díla či texty existující v obecném povědomí (např. texty biblické), popř. srovnávání literární předlohy s její divadelní nebo filmovou adaptací (Gejgušová, 2009, s. 56-79).

V následujícím textu se pokusíme konkretizovat možnosti komparačních postupů podle prvního, již rámcově charakterizovaného vymezení. Soustředíme se zejména na metodu intertextovou a intratextovou. Jako výchozí literární texty budou použity: známá umělá balada Jana Nerudy *Dědova mísa* (v současných čítankách je zařazena např. v čítance pro 9. ročník z nakladatelství Fraus) a příběh bratří Grimmů *Stařeček a vnuk*.

Dědova mísa

Jan Neruda

V kamnech praská, dědek každou chvíli
zvadlé ruce sobě zahřívá,
kolo vrčí, syn si s prací pílí,
nádobu si z dřeva vyrývá.

Kolečko si divnou píseň šumí,
vnoučeti se očka kmitají –
„Hlele, co náš táta všechno umí,
jak mu třísky z rukou lítají!

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – EDUCOLAND"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Dřevo ukradl jsi v panském lese –
komu děláš z něho koryto?“
„Dědovi; - již se mu ruka třese,
nádobí už všechno rozbito.“

„Nauč mne to!“ – „Vida toho kluka,
nač by tvá to ruka uměla?!“
„Až se tobě třásti bude ruka,
koryto ti synek udělá!“

V kamnech praská, dědek shrben pláče,
zvadlé ruce syn mu zulíbá,
kolo mlčí, vnouče kolem skáče –
„Táto, proč se kolo nehýbá?“

Stařeček a vnuk bratři Grimmové

Byl jednou jeden prastarý dědeček, oči se mu už zakalily, uši ohluchly a kolena se mu třásla. Když seděl při jídle u stolu, sotva udržel lžíci, polévka mu kapala na ubrus a občas mu jí také trochu zas vyběhlo z úst, když byl bezzubý.

Synovi a jeho ženě se to ošklivilo, a proto stařeček nakonec musil od stolu – do kouta za kamny. Jídlo mu teď dávali do hliněné misky, a ještě ne tolik, aby měl dost. A tak se smutně díval ke stolu a často mu oči zvlhly. Jednou se stalo, že ani miskou neudržel, jak se mu třásl ruce, miska mu upadla a rozbila se. Mladá žena hubovala, ale dědeček nic neříkal, jen si povzdychl. Snacha mu potom koupila dřevěnou miskou za pár krejcarů, z té musil od nynějška jíst. Jednou jak tak seděli ve světnici, začal si malý čtyřletý vnouček snášet kousky prkýnek a na zemi z nich něco dával dohromady.

„Copak to děláš?“ zeptal se otec.

„Korejtko dělám,“ odpovědělo dítě. „Až já budu velký, tatínek a maminka z něho budou jíst.“

Muž a žena se na sebe podívali, chvíli na sebe mlčky hleděli, nakonec se dali do pláče, dědečka si hned přivedli ke stolu a od nynějška už jídal pořád s nimi. A když někdy trochu rozlil, taky už neřekli ani slovo.

METODA KOMPARAČNÍ INTERTEXTOVÁ

Při použití této metody hledáme shody a rozdíly mezi oběma texty. Jako pomocná osnova pro žáky může sloužit několik jednoduchých bodů postihujících základní vrstvy struktury epického textu. Žáci se tedy budou zamýšlet nad shodami a rozdíly v:

- ústřední myšlenka,
- tematické výstavbě (postavy, prostředí, zachycený děj),

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

- kompoziční výstavbě,
- jazykové výstavbě.

Protože shod i rozdílů je ve zvolených textech poměrně hodně, můžeme – v souladu s didaktickým záměrem – omezit pozornost žáků pouze na některý(é) z těchto bodů.

Jako vhodná výuková metoda se zde jeví diskuse, které by ale mohla předcházet samostatná (skupinová) příprava, při níž proběhne prvotní zamyšlení nad úkolem a nalezení alespoň některých shodných či rozdílných momentů obou textů.

Východiskem celé práce může být otázka, který z textů se žákům více líbí. Následná analýza textů pak může jejich prvotní dojem buď umocnit, nebo modifikovat. Součástí závěru, který z interpretační diskuse vyplyne, by pak mělo být konstatování vlivu specifik obou textů na jejich sdělnost a působivost.

Dále alespoň naznačíme možné směry přemýšlení o obou textech, které mohou být rozvíjeny dalšími dílčími čtenářskými postřehy, které ale nesmí vybočovat ze základního významového rámce, významového pole, textů. Možné směry uvažování mohou být (s ohledem na schopnosti žáků) i výrazně zredukovány, zacílit pozornost pouze na několik málo zásadních rysů textů.

Mezi základní shody obou textů patří ústřední myšlenka - závěrečné prozření dospělých díky nevědomému, ale zásadnímu zásahu malého dítěte do celé situace. Shodují se také tři postavy (otec, syn a vnuk), prostředí jednoduché, chudé místnosti, motiv stárů, rozbitého nádobí a nádoby dřevěné. Ve všech rovinách ale zároveň nacházíme zásadní i drobnější odlišnosti, které ovlivňují celkový charakter a vyznění jednoho a druhého textu. U Grimmů je původcem stěžejního nápadu i hlavním aktérem nedobrého chování k starému člověku jeho snacha, která dřevěnou misku kupuje. U Nerudy je hlavním aktérem sám syn, který misku (*koryto*) vyrábí. Je na čtenáři, zda bude za „horší“ považovat jednu či druhou variantu situace. Také chování dítěte, ač v jádru myšlenkově totožné, je rozdílné. Dítě u Grimmů si při hře skládá korýtko, ačkoliv motivace chováním dospělých zde chybí – miska byla koupena. Chlapec v Nerudově textu je naopak inspirován jednáním otce, jehož negativnost je podpořena motivem krádeže, projeví však pouze přání, sám žádnou činnost nevyvíjí.

Prostor, kde se celá situace odehrává, je popsán úsporně v obou textech, u Nerudy se prostor jeví plastičtější, bohatší o atributy zvukové (*kolo vrčí, divnou píseň šumí*) a dynamické (otáčení kola, *očka kmitají*), které náhle mizí (*kolo mlčí*). U Grimmů je více pozornosti věnováno obrazu stárů a v souvislosti s tím příčin jednání synovy ženy. Grimmové zachytili delší časový úsek v životě rodiny, Neruda zpracoval pouze klíčovou situaci, jejíž kontext sice můžeme domýšlet, pro sdělení stěžejní myšlenky však není nezbytný. Myšlenka sama vyjádřená pointou básně je dostatečně výmluvná, autor se – i s ohledem na předpokládaného adresáta – neuchyluje k jejímu rozměšňování, jímž je výchovně působící závěr, který nacházíme u Grimmů.

Právě uvedené postřehy samozřejmě souvisí se základním rozdílem obou textů – podobou prozaickou a veršovanou. Po jazykové stránce můžeme konstatovat u textu bratří Grimmů užívání delších souvětí, dominanci pásma vypravěče a minimum přímé řeči a také vyprávění v *préteritu*, které poněkud zvyšuje distanci čtenáře od děje, jeho zařazení do pohádkového bezčasí - sice s nadčasovou platností, ale beze snahy o větší vtažení recipienta do situace. Neruda oproti tomu, ovlivněn a limitován zvolenou básnickou formou, užívá kratší strohé věty, těžištěm jeho textu je dialog otce a syna, resp. syna a vnuka, obsahující otázky i věty zvolací, slovesný čas je přítomný, celý děj jakoby probíhal, ve své dynamičnosti,

svižnosti a naléhavosti, tady a teď. A to i přes realie, vnímané dnes jako součást vzdáleného minula.

METODA KOMPARAČNÍ INTRATEXTOVÁ

Při použití této metody se předpokládá práce pouze s jedním autorským textem. V tomto případě je inspirativnější Nerudova báseň, která disponuje různými výraznými i skrytějšími rysy, na které můžeme zaměřit pozornost žáků, a to s využitím komparace Nerudova textu s učitelem upravenou (ochuzenou, „poškozenou“) variantou téhož textu. Nabízí se provést v textu například tyto změny:

- Obměnit slova tak, aby text vyzníval pozitivněji, a tedy méně působivě a naléhavě. Např. místo dědek – dědeček, zvadlé – zchladlé, vrčí – zpívá, divnou – tichou, koryto – korýtko apod.
- Obměnit slova tak, abychom odstranili zvukovou kulisu, která se výrazně podílí na poněkud zlověstné atmosféře úvodní části textu, která kontrastuje s tichem v jeho závěru (*kolo mlčí*). Tedy např. v kamnech *hoří*, kolo *se točí*, kolečko *se zvolna otáčí*.
- Obměnit slova tak, abychom odstranili dynamiku textu, motivy pohybu, které také přispívají k vnitřnímu neklidu, jakési negativní rozechvělosti textu. Tedy např. syn *je v plné práci*, vnoučeti se očka *usmívají*, jak mu třisky *v rukou hrají*.
- Odstranit obměnou slov jak zvukovou kulisu, tak vnitřní dynamiku, aby proměna motivů byla nápadnější.
- Odstranit obměnou slov pravidelný rým a rytmičnost textu (poměrně univerzální úkol použitelný u každého textu s pravidelnou formální výstavbou).
- Nejvýraznějším a pro učitele náročnějším zásahem do textu by bylo zrušení dialogu, jehož svižnost až úsečnost je dalším výrazným rysem Nerudova textu, který zvýrazňuje jeho myšlenkou sdělnost. Popř. je možné převedení celého textu do podoby prozaické.

Každou z navrhovaných obměn je třeba dovést do finální podoby podle zcela konkrétního didaktického záměru a se znalostí žáků. Těm potom předložíme obě verze ke komparaci. A to buď bez uvedení autora u obou textů (což je u této metody v principu vhodnější), nebo s uvedením Nerudova jména (v případě, že předpokládáme, že alespoň někteří žáci báseň budou již znát). Komparaci pak uvedeme buď obecnou otázkou, který text se jim víc líbí a proč (předpokládáme, že postřehnou estetickou ochuzenost upravené verze), nebo konkrétnějším dotazem na odlišnosti v motivické nebo formální výstavbě obou variant.

METODA KOMPARAČNÍ KONTEXTOVÁ

Ve vztahu k Nerudovu textu by šlo uvažovat o jeho srovnání se „světem autora“ poukázáním na odraz historické doby 19. století v motivech prostoru (obraz venkovské světnice, jednoduchý soustruh) i v jazyce textu (výraz dědek jako stylově bezpříznakový, jako dobové citově neutrální označení prarodiče). Představa a vnímání motivů i jazyka současným čtenářem se mohou, i výrazně, od recepce textu Nerudovým současníkem lišit, uvědomění si dobového kontextu by proto mohlo být jednou z cest dílčí didaktické interpretace.

L. Lederbuchová doporučuje při práci s Nerudovým textem položení mj. těchto interpretačních otázek: Jak si představujete místnost, v níž se odehrává děj? Vyjadřuje básník slovem dědek zneváživě výsměšný, pejorativní vztah k postavě starého muže jako rodinného příslušníka? (Lederbuchová, Stehlíková, 2007, s. 56).

Naopak možné srovnání se „světem žáka“ by se mohlo ubírat cestou mravní výchovy, uvědomění si myšlenkového dopadu textu i na současnost, nadčasovosti myšlenky nedobrého až tragického postavení starého, ekonomicky neprospěšného člověka v rodině i ve společnosti. Součástí úvahy by – v literárně teoretickém přesahu – mohlo být i uvědomění si baladičnosti textu, který sice postrádá tragické vyvrcholení, obraz tragična je ale výrazně přítomen.

L. Lederbuchová v této souvislosti doporučuje otázku: Moderní sociologie užívá termín seniorská diskriminace. Znáte některé její projevy, setkali jste se s nimi ve svém okolí? Ve skupinách vypracujte návrh, jak ji omezit ve veřejném životě i v životě rodin. (Lederbuchová, Stehlíková, 2007, s. 56).

Při využití obou textů – jak Nerudova, tak bratří Grimmů – bychom mohli se žáky nastolit také otázku původnosti zpracovaného námětu. Se znalostí literárněhistorického kontextu, nebo po vyhledání potřebných informací, by žáci dospěli ke konstatování lidového původu ústředního motivu, který byl zpracován nejprve v příběhu bratří Grimmů a až poté Nerudou.

Uváděné náměty samozřejmě neznamenají, že by bylo třeba postupovat jen jednou cestou – užitím buď postupu intertextového, intratextového nebo hledáním kontextových vazeb. Žádoucí je naopak vhodná kombinace, promyšlené propojení postupů (otázek, úkolů) tak, aby vedly k požadovanému cíli – uvědomění si myšlenky textu (textů) a povšimnutí si některých vybraných prostředků, jichž je v něm (v nich) k vyjádření myšlenky a podpoře působivosti vyjádření užito.

Literatura

GEJGUŠOVÁ, I. *Interpretace uměleckého textu v literární výchově na základní škole*. Ostrava: PdF OU, 2009.

LEDERBUCHOVÁ, L., STEHLÍKOVÁ, M. *Čítanka 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2006.

LEDERBUCHOVÁ, L., STEHLÍKOVÁ, M. *Čítanka 9. Příručka učitele pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2007.